

Др Милан Терзић, научни саветник
Архив Југославије
Београд, Република Србија
mvterzic@yahoo.com

УДК929(497.1)

Критичко издање историјско-архивске научне грађе
Примљено: 25. октобар 2025.
Одобрено: 11. новембар 2025.

Сећања Сретена Жујовића

Сретен Жујовић био је високи српски и југословенски комунистички функционер. Током Првог светског рата повлачио се са српском војском преко Албаније, потом је упућен на школовање у Велику Британију, које је наставио у Француској, где се прикључио француској војсци у оквиру Легије странаца. Након рата радио је при делегацији Краљевине Србије на Конференцији мира у Паризу 1919. године. У међуратном периоду, 1929. године, осуђен је као комуниста, а након робије, 1933. године, емигрирао је у Совјетски Савез. У Другом светском рату био је члан Политбироа ЦК КПЈ и члан Врховног штаба, након рата министар финансија у Влади ФНРЈ, а потом је политички изопштен 1948. године. Након изолације ревидирао је став и потом био директор Економског института ФНРЈ и комерцијални директор Новинско-издавачког предузећа „Борба”.¹

Сретена Жујовића нема у евиденцији осуђених због Информбироа,² нити постоје докази да му је било организовано суђење. Био је изолован, а појавио се крајем 1950. на конференцији за новинаре оповргавајући новинске тврдње да је убијен. „Ревидирајући” ибеовску оријентацију, нешто касније је враћен у партију.³

Сретен Жујовић је током рата припадао најужем војном и политичком врху комунистичког покрета, чији је неприкосновени вођа био Јосип

-
- 1 Жујовић Сретен, *Сећања*, приредили Душан Бојковић, Синиша Тадић, Архив Југославије, Београд, 2025, стр. 7–21 (предговор др Душана Бојковића).
 - 2 *Заточеници Голог отока. Регистар лица осуђиваних због Информбироа, документ Управе државне безбедности ФНР Југославије*, приредили: академик Драгослав Михаиловић, проф. др Мирослав Јовановић, др Горан Милорадовић, др Алексеј Тимофејев, Архив Србије и Институт за савремену историју, Београд, 2016.
 - 3 Previšić Martin, *Goli otok: istorija: Titov logor kroz arhiv UDBE i iskaze svedoka*, Vukotić medija, Beograd 2022, str. 165.

Броз Тито. Обједињавао је све битне функције у партији и војсци, а у својим рукама чврсто је држао међународне односе. Најужи врх чинила је четворка Тито, Ранковић, Кардељ и Ђилас, те Сретен Жујовић, Андрија Хебранг, Арсо Јовановић, Коча Поповић итд. У старијој гарди, коју је предводио Јосип Броз – због чега је, сем надимка Тито, од млађих из руководства називан и Стари – са међуратним искуством у СССР-у били су Жујовић и Хебранг. Овим желимо да укажемо на односе у најужем руководству, да бисмо боље позиционирали улогу и место Жујовића и Хебранга с обзиром на то да су уклоњени 1948. године, али са различитим судбинама: Хебранг је, по званичној верзији, извршио самоубиство у затвору 1949, а Жујовић је преживео јер је након изолације и покајања враћен у политички и друштвени живот. Хебранг је био представник хрватског националног корпуса и инсистирао је на његовој заштити. Титу је након одласка у Москву септембра 1944. године Едвард Кардељ (Бевц) писао са Виса, 30. септембра 1944. године, о „националистичким” иступима Андрије Хебранга, предлажући његову смену.⁴ Када је реч о Андрији Хебрангу, овај догађај је имао своју предисторију око Титовог говора на заседању АВНОЈА-а у Јајцу, 29. новембра 1943. године.⁵

Најзначајнији представници српског националног корпуса у комунистичком покрету били су Александар Ранковић, Сретен Жујовић, Коча Поповић и други. Ранковић је био веран Титу, идеологији, и био је посвећен безбедносном оперативном раду у покрету. Када је реч о Жујовићу и Србији, треба указати да су се током рата елитне јединице НОВЈ налазиле под коман-

4 Сматра неопходним да се са положаја, како пише, „скине” Андрија Хебранг због националистичког скретања, спровођења веронауке у школи, намере да спроведе обавезан црквени брак, грешака према Србима и Југославији, кампање против Далмације, намере да уклони Вицка Крстуловића, због чега га је „опасно” даље држати у Хрватској и да треба да га замени Владимир Бакарић; *Tito u Vršcu 16–25. oktobar 1944*, Орпштински комитет Saveza komunista SAP Vojvodine, Vršac; Institut za istoriju Filozofskog fakulteta, Novi Sad; Institut za savremnu istoriju, Beograd, 1984, dok. br. 19, str. 32–33.

5 Хебранг је 17. децембра 1943. писао Титу: „У Титовом реферату на трећој страни стоји да је после капитулације Италије дошло до невиђеног полета народног устанка у Далмацији, Славонији, па и у Хрватској. Из те формулације излази као да Далмација није саставни дио Хрватске. То би ваљало правилно формулисати, јер реферат иде у штампу. Поред Далмације опћи устанак је захватио и Хрватско приморје и Истру”; *Josip Broz Tito, Sabrana djela*, NIRO „Komunist”, Beograd 1982–1988, knj. 15–28, knj. 18 – 1984, str. 293–294. У даљем тексту: J. V. Tito, *Sabrana djela*, n. d. Тито је на ово одговорио 22. децембра 1943: „Мој реферат је одштампан и не може се мијењати. Уобичајено је казати Хрватска и Далмација. Истакнути Далмацију имало (је) бит(ан) значај за мобилизацију и појачање устанка. Осим тога, Далматинци то и сами траже. Ист(ичем), погрешно је то сматрати сепаратизмом. Натезајући те формулације ви само уносите пометњу. Да не би било никакве забуне, дозвољавам да уметнете ријеч „осталој”, (тј.) тамо гдје стоји „па и у Хрватској”, ставити: па и у осталој Хрватској”; J. V. Tito, *Sabrana djela*., n. d, knj. 18, str. 95

дом Ј. Б. Тита. Њему су се, 9. маја 1944, у два одвојена писма обратили Арсо Јовановић и Сретен Жујовић, тражећи да им додели команду над трупама које упадају у Србију.⁶ Међутим, Тито је те војне дужности поверио другима, јер је битка за Србију текла у знаку продора Првог пролетерског корпуса Пека Дапчевића и Мијалка Тодоровића и доласка трупа Црвене армије на југословенско-румунску границу, док се на челу Главног штаба Србије налазио Коча Поповић.⁷

Тито је још једном Србину нудио команду над трупама које су 1944. упадале на простор Србије. Реч је о високом официру Војске Краљевине Југославије генералу Душану Симовићу.⁸ Током рата 1944. године посредно му је понуђена функција команданта над трупама које су упадале у Србију.⁹ Титова понуда генералу Симовићу¹⁰ била је прагматичан политички маневар

6 Војни архив, Фонд НОВЈ, кутија 2215, фасцикла 4, документ бр. 8. и 9

7 Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992, стр. 624.

8 Душан Симовић: Крагујевац, 28. октобар 1882 – Београд, 26. август 1962. Армијски генерал Војске Краљевине Југославије, начелник Главног генералштаба и председник владе након 27-мартовског преврата 1941. године.

9 Симовића је на месту председника Југословенске краљевске владе сменио Слободан Јовановић. Симовић је остао у Лондону, где је маја 1944. боравио партизански дипломата Владимир Велебит, који је Тита известио о сусрету са њим: „Разговор са генералом Симовићем водио се око информације о положају у земљи. Он је покушао да говори о нужности мирења, најзад изјавио да се даје у потпуно расположење Маршалу Титу”; Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-3-6/959. Симовић је био незадовољан својим смењивањем, осећајући се увређеним и одбаченим, па је тражио контакт са представницима НОП-а. У свом писму Титу, 22. маја 1944, говори о поруци која му је упућена: „Велику борбу за народно ослобођење, коју Ви водите са толико самопожртвовања, храбрости и вештине топло поздрављам. Поруку упућену ми по ђенералу Велебиту, примио сам са великим задовољством (подвукао М. Т.)”; Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-9-6/21. Владимир Велебит у мемоарима не говори ни о каквој поруци или позиву (Velebit Vladimir, *Sećanja*, Globus, Zagreb, 1983). Касније се, неодређено, сетио Титовог позива упућеног генералу Симовићу. „Ја сам са Симовићем, колико се сећам, имао два састанка у Лондону. Он је један од ретких који се изјаснио у прилог НОП-а и због тога је Тито имао неке, ако хоћете симпатије према њему и сматрао је да се може искористити за наше циљеве. Шта сам детаљно са њим разговарао ја се не сећам. Ја мислим да сам му предао писмо, али да ли је то било писмо или усмена порука, ја то не знам”; Интервју Милана Терзића са Владимиром Велебитом, Београд 1992; Терзић В. Милан, *Моћ и утицај војне дипломатије : (мисије Владимира Велебита 1943–1945)*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2012, стр. 221. Симовић није успео да пошаље одговор Титу по Владимиру Велебиту, већ је то учинио 3. јула, преко Черчиловог сина Рандолфа, како је записано на полеђини писма: „Због наглог одласка ђенерала Велебита нисам био у могућности да Вам пошаљем ово писмо. Стога користећи се љубазношћу мајора Черчила, шаљем вам исто тек сад. Д. Симовић”; Архив Југославије, Фонд 836, Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), I-9-6/21.

10 Војни архив, Мемоари Душана Т. Симовића, пописник 16, кутија 8, 552.

његовог придобијања, јер је овај био у сукобу са круговима Југословенске краљевске владе у емиграцији.

Титов тајни одлазак са Виса у Москву 18/19. септембра 1944. године изазвао је британску и америчку љутњу. Током његовог одсуства о контактима са западним савезницима Тита су са Виса извештавали Ранковић, Кардељ и Жујовић.¹¹ Тито је тек 10. октобра 1944. савезничким војним представницима дао објашњење одласка са Виса, о чему је из Крајове писао Пеку Дапчевићу и Сретену Жујовићу: „Поручите у моје име Маклину (*Maclean Fitzroy*) и Хантингтону (*Ellery Huntington*) следеће: Мој одлазак с Виса био је диктиран војним и државним потребама. С обзиром на досадашње искуство с разним покушајима Нијемаца мој је пут морао бити држан у највећој тајности. Према томе, нема никакве промјене у односима између нас и наших савезника.... Господа шефови енглеске и америчке мисије могу све текуће послове свршавати са мојим замјеницима у Врховном штабу и Нац(ионалном) комитету. За неколико дана, чим будем у могућности, ја ћу примити Маклина и радо разговарати с њим и са шефом америчке мисије.”¹² Филип Бред (*Broad Philip*) потом је, 13. октобра 1944, ове ставове, које је проследио Маклејн (Титов одговор који је доставио Жујовић), доставио Сарџенту (*Sargent Orme Garton*) – државном секретару Форин офиса¹³ Маклејн је 11. октобра 1944. известио Сарџента, шаљући не баш оптимистичке вести: да се налази у Ваљевоу са Првим корпусом, процењујући генерала Жујовића као Титову „десну руку”, додајући, ако партизани не желе да одржавају везу са њима: „Било би боље да то што прије кажу. Онда бих могао закључити своју мисију и потражити посла другдје”. На крају пише да му је Жујовић рекао да Тито није у штабу.¹⁴ Мишљења смо да је реч о превише „јаком” ставу Фицроја Маклејна да је Жујовић, како каже, Титова „десна рука”. Маклејн је у Ваљевоу изнео британске љутње због Титовог тајног доласка са Виса, где му је Сретен Жујовић (Црни) саопштио да се југословенски маршал налази у Војводини.¹⁵ То је време када се Тито, након боравка у СССР-у, вратио и боравио у Вршцу, координишући са совјетском војском операције за ослобођење Београда. Ове

11 Милан. В.Терзић, *Изазови ратне сарадње: југословенско ратниште, партизански покрет и мисије западних савезника 1943–1945*, Службени гласник, Београд, 2025, стр. 284–291.

12 J. V. Tito, *Sabrana djela*, n. d, knj. 24, str. 50

13 Жујовић је саопштио Титов одговор да је његов одлазак са Виса диктирала „војна и национална” потреба, да је раније искуство налагало потребу тајности и да односи са савезницима остају исти; да се очекује Титов долазак и да напредује партизанско освајање Београда; *Tito-Churchill strogo tajno, privredio* Dušan Biber, Arhiv Jugoslavije, Delo, Globus, Ljubljana 1981, str. 353. У даљем тексту: *Tito-Churchill strogo tajno*, n. d,

14 *Tito-Churchill strogo tajno*, n. d, str. 350

15 Maclean Fitzroy, *Rat na Balkanu*, Stvarnost, Zagreb, 1964, str. 221.

чињенице указују да је Жујовић био у најужем врху покрета током боравка на Вису од јуна 1944. године.

У сукобу са Стаљином 1948. године из најужег руководства одлазе двојица Титових најближих руководиоца који су би и генерацијски блиски – Хебранг и Жујовић, а који су у међуратном периоду боравили у првој земљи социјализма, СССР-у. По Миловану Ђиласу, Тито је 1948. године нудио оставку на дужност председника Владе, али неискрено: „Тито је тада искушавао како ће ко реаговати. Узгред да кажем: сви смо искрено жагагорили против таквог корака – једино је Жујовић на кога се сумњало значајно ћутао”.¹⁶ Милован Ђилас у мемоарима записује: „Иступили су сви присутни, макар с опаскама. И сви су били сагласни у отпору и немирењу. Сви сем Жујовића који се није јавио за реч. Али је, по обичају, водио детаљне белешке. Он је бележење почео у рату. Већ је имао неколико свезака тих бележака, а бележио је не само иступања са састанака ЦК, него и из приватних разговора. Мене је цитирао да сам неком приликом одвалио то и то - неку глупост, на шта сам му ја одвратио, подругљиво: људи брбљају свакакве бесмислице, јер реагују спонтано на импулсе и неоформљена стања, али то не би требало никог да обавезује - обавезује једино јавне речи и усвојене одлуке... Те свеске бележака је Жујовић касније - кад су Стаљин и Молотов у својим писмима заострили односе са нашим ЦК - предао „на чување” совјетском амбасадору Лаврентијеву...”¹⁷

Строго поверљиви материјал о састанку Пленума ЦК КПСС одржаном јула 1955. године у Москви на коме се расправљало о посети Совјетске делегације Београду указује да је Јудин (Павел Фёдорович Јудин), руски и совјетски филозоф, марксиста-лењиниста, доплomата и политичар који је био члан ЦК КПСС, истакао: „Када је Жујовић тајно предао нашем посланству читав свежањ својих дневника, записника са заседања Политбироа и докумената, био је истог дана ухапшен...” Хрушчов је на то додао: „И ми бисмо ухапсили таквог члана Политбироа и затворили истог дана када бисмо установили да информише некога о нашим заседањима.”¹⁸

Архив Југославије је ове, 2025. године, објавио мемоарско сведочење Сретена Жујовића (*Сећања*), које се чува у Збирци мемоарске грађе Архива Југославије, под бројем 2013. Приређивачи су изоставили три белешке које нам речито говоре о судбини овог мемоарског сведочења. Овим белешкама се значајно надопуњује прича о Сретену Жујовићу, имајући у виду чињеницу да је из партијског и друштвеном живота у Југославији био искључен

16 Milovan Đilas, *Druženje s Titom* (Svedočanstva, Beograd, 1990), 130–131.

17 Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Književne novine, Beograd, 1991, str. 144.

18 Radojica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955*, Istorijski institut Crne Gore i Pojeda, Podgorica, 2007, str. 573.

1948. године. Транскрипти интервјуа са Жујовићем и једно писмо из 1956. и 1965, у новим околностима – након политичког пада, представљају сведочанство „са сенком” онога што се претходно десило. Није било ни оних белешака које је предао совјетском амбасадору Лаврентијеву 1948. године. На његовом паду и уклањању могло се политички профитирати од стране „правоверних”, што је и био случај након уклањања Милована Ђиласа.¹⁹ Такође, партија се хтела „обезбедити” са његовим сведочанством, о чему говоре и ова Жујовићева *Сећања*. Чињеница је и то да су се његова сећања могла узети из архивских фондова да би знатичељни видели шта је рекао, а да потом не буду враћена одакле су изузета, о чему речито говоре и ове белешке које дајемо у прилогу. За науку ће бити значајан помак да се пронађу Жујовићеве ратне белешке које је предао совјетском амбасадору, о којима у мемоарима пише Милован Ђилас, а које треба тражити у руско-совјетским архивима у наредном периоду.

ДОКУМЕНТИ:

1. „По налогу Управника Архива РПЈ друга Босић Милована дат је један препис I дела, Институту рад. Покрета Војводине у циљу размене.

М. Босић

Предала:

Перишић Рахела

17. I. 1966.”²⁰

2. „ИНФОРМАЦИЈА

По изјави колеге Јована Поповића који је радио у Архиву Југославије, документ МГ 2013/4 по налогу Мирјане Татић дат је Љубинки Милосављевић. То је обављено у Архиву ЦК пре преузимања грађе у Архив Југославије.”²¹

3. „МГ, 2013/4

Дато Љ. Милосављевић

Није враћено”²²

19 Милан Терзић, „Ништа није радио већ седио и писао” : (случај Милована Ђиласа у ЈНА 1954), *Војноисторијски гласник*, бр. 2 /2010, стр. 40–59.

20 Текст је куцан латиничним писмом. Потпис Босића и Рахеле Перишић, као и датум су у рукопису. Архив РПЈ: Архив Радничког покрета Југославије.

21 Текст је куцан ћириличним писмом.

22 Текст је у рукопису писан ћириличним писмом.